

С35

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

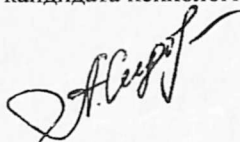
Сидоренко Аліна Василівна

УДК 373.12.015.3:159.019.4 – 053.6

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ ВЧИТЕЛІВ У
ПЕДАГОГІЧНІЙ ВЗАЄМОДІЇ З ПІДЛІТКАМИ-ДЕВІАНТАМИ

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

КИЇВ – 2012

8838

НБ НПУ ім. М.П.Драгоманова

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у НПУ імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник - кандидат психологічних наук, професор
Долинська Любов Василівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова,
завідувач кафедри психології.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Чернобровкін Володимир Миколайович,
ДЗ «Луганський національний університет імені
Тараса Шевченка», завідувач кафедри психології;

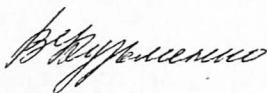
кандидат психологічних наук, доцент
Сивогракова Зарина Анатоліївна,
Українська державна академія залізничного
транспорту, доцент кафедри філософії та соціології.

Захист відбудеться 21 листопада 2012 р. о 15:00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова за адресою: 01601, м.Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці НПУ імені М.П.Драгоманова за адресою: 04070, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий _____ 2012 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В.У.Кузьменко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Інтенсивний технічний прогрес, зростання інформаційних навантажень, нестабільні умови життєдіяльності сучасного суспільства створюють умови підвищеного фізичного та психоемоційного навантаження для людини. У першу чергу це стосується професійного середовища, зокрема сфери «людина-людина», що припускає постійну взаємодію з людьми та характеризується високою інтенсивністю впливів стрес-факторів. Педагогічна діяльність представляє одну з найскладніших сфер, що детермінована цілою низкою підвищених вимог до учителя від планування та організації виховних та навчальних впливів до стихійно виникаючих, непередбачуваних ситуацій взаємодії з учнями, особливо з учнями-девіантами. Останнє потребує від учителя особливої уваги, часу та сил, що супроводжується стресовим психоемоційним напруженням. Ситуація хронічного стресу відбивається на фізичному стані вчителів, що зумовлює розвиток неврозів, психосоматичних захворювань та інших пограничних станів. Недостатня освіченість педагога у напрямку збереження психологічного здоров'я, розвитку навичок ефективного подолання стресових ситуацій призводить до виникнення ускладнень у професійній діяльності, до зниження працездатності і, навіть, до емоційного вигорання, а тому потребує від вчителя оволодіння ефективними механізмами адаптації та саморегуляції у складних життєвих та педагогічних ситуаціях, тобто копінг-поведінкою.

У зарубіжній психології ґрунтовні дослідження копіngu представлені у працях таких вчених, як: А.Білінґс, Т.Вілс, П.Вітальяно, Р.Лазарус, Л.Марфи, Е.Коплік, А.Річ, К.Снайдер, С.Фолкмен, Е.Фриденберг, Н.Хаан, К.Шулер та ін. Початок досліджень копінг-поведінки у вітчизняній (радянській) психології припадає на 90-ті роки ХХ століття і представлений працями В.В.Андрєєва, Л.І.Анциферової, Н.В.Горбоненко, В.І.Голованевської, Р.І.Грановської, К.Муздибаєва, І.М.Никольської, С.К.Нартової-Бочавер та ін.

У сучасних дослідженнях проблема копінг-поведінки розглядається у таких аспектах: поведінка особистості у складних екстремальних ситуаціях (Л.В.Віноградова, О.В.Лібіна, І.Г.Малкіна-Пих), соціальні та особистісні детермінанти вибору копінг-стратегій (В.І.Голованевська, Л.І.Дементій, Т.Л.Крюкова), особливості прояву копінг-поведінки підлітків та студентів (К.Блекстейн, Д.Тері, С.А.Хазова, О.В.Якімчук), вплив особливостей професійної діяльності на поведінку особистості (Т.А.Данилова, О.Н.Єжова, Л.А. Колесніченко, К.І.Корнев, В.Л.Малигін). Серед українських дослідників цій проблематиці відведено місце у роботах І.О.Корнієнко, С.В.Малазонії, О.Л.Марковець, З.А.Сивогракової, О.І.Скленя, С.В.Харченко, В.М.Чернобровкіна та ін.

Водночас, аналіз наукових досліджень засвідчує відсутність фундаментальних праць з проблеми копінг-поведінки вчителів у взаємодії з підлітками, схильними до девіацій. Девіантні підлітки – це фізично здорові

діти з дисгармонійним станом психічних якостей, сфера свідомості і почуттів яких недостатньо підготовлена до сприйняття педагогічних дій і впливів, у яких стійко або періодично виявляються відхилення в гуманній поведінці (лихослів'я, куріння, прогули уроків, відсутність інтересу до навчання, низька успішність, конфлікти з однолітками, батьками, вчителями). Ці діти потребують особливого педагогічного підходу, що вимагає від вчителя уміння будувати систему взаємодії з цією категорією учнів у спільному комунікативному просторі, розвивати в собі здібність до гнучкої, усвідомленої побудови форм і змісту спільної діяльності, прагнути до розвитку та реалізації особистісних якостей та поведінки, що ведуть до прогнозованих позитивних результатів навчально-виховного процесу.

Проблема девіантної поведінки підлітків знайшла своє відображення у роботах М.А.Алемаскіна, С.А.Белічевої, Г.К.Валіцкаса, А.В.Заїки, А.Є.Лічка, С.Д.Максименка, Н.Ю.Максимової, Г.М.Мінковського, І.А.Невського тощо. Вивчалися, зокрема, питання виникнення у неповнолітніх девіантної поведінки (С.І.Болтівець, І.Д.Бех, Є.В.Заїка, О.В.Землянська), явищ важковиховуваності та їх зв'язку з правопорушеннями (С.А.Белічева, А.І.Долгова, Н.Ю.Максимова, Є.В.Заїка), шляхів пошуку ефективної профілактики правопорушень та ролі спеціальних установ у профілактичній роботі з неповнолітніми (С.О.Бадмаєв, Ю.О.Клейберг, Л.І.Мороз, С.І.Яковенко) тощо.

Отже, соціальна значущість і недостатня розробленість теоретичних і прикладних аспектів означеної проблеми зумовили вибір теми нашого дослідження **«Психологічні особливості копінг-поведінки вчителів у педагогічній взаємодії з підлітками-девіантами»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження входить до тематичного плану науково-дослідних робіт кафедри психології Інституту філософської освіти і науки НПУ імені М.П.Драгоманова за напрямом «Теорія і технологія навчання і виховання у системі освіти». Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (протокол № 7 від 31 січня 2008 року) та узгоджено Міжвідомчою радою НАПН з координації психолого-педагогічних досліджень в Україні (протокол №1 від 24.03.09 р.).

Об'єкт дослідження – педагогічна взаємодія вчителів з підлітками.

Предмет дослідження – психологічні особливості копінг-поведінки вчителів у взаємодії з підлітками-девіантами.

Мета дослідження полягає у вивченні психологічних особливостей копінг-поведінки вчителів у педагогічній взаємодії з підлітками-девіантами та розробці і апробації розвивально-корекційної програми, спрямованої на оптимізацію ефективних копінг-стратегій вчителів у процесі спілкування з цією категорією підлітків.

В основу нашого дослідження було покладено **припущення** про те, що вибір вчителем певної копінг-стратегії у взаємодії з підлітками зумовлюється

характером порушень поведінки учнів та індивідуально-психологічними особливостями самого вчителя, стилем педагогічної взаємодії, що обирається ним як пріоритетний; оптимізація ефективних копінг-стратегій вчителів у педагогічній взаємодії з підлітками-девіантами можлива як шляхом безпосереднього зниження стереотипних форм поведінки вчителів та розширення ними репертуару копінг-поведінки, так і опосередковано, шляхом цілеспрямованого розвитку тих індивідуально-психологічних особливостей особистості вчителя, які обумовлюють ефективність копінг-стратегій.

Завдання дослідження:

1. Визначити теоретичні підходи до вивчення проблеми копінг-поведінки вчителів у педагогічній взаємодії з підлітками-девіантами.
2. Виявити психологічні особливості проявів індивідуальних копінг-стратегій вчителів у педагогічній діяльності.
3. Дослідити зв'язок індивідуальних копінг-стратегій вчителів у взаємодії з підлітками-девіантами з професійно-значущими психологічними властивостями вчителів.
4. Обґрунтувати, розробити та апробувати розвивально-корекційну програму з розвитку ефективних копінг-стратегій вчителів у взаємодії з підлітками, схильними до девіантної поведінки.

Для розв'язання поставлених завдань було використано комплекс теоретичних, емпіричних і математичних **методів дослідження:**

- загальнонаукові теоретичні методи дослідження (аналіз, класифікація, систематизація, порівняння та узагальнення теоретичних та експериментальних даних; теоретичне моделювання тощо);
- емпіричні методи та методики дослідження: спостереження, бесіди, анкетування, психодіагностичні методики вивчення особистості («Визначення схильності до відхилень у поведінці» А.Н.Орла, «Виявлення індивідуальних копінг-стратегій» Е.Хейма, «Діагностика рефлексії» А.В.Карпова, «Дослідження рівня емпатійних здібностей» В.В.Бойка, тест «Стилі керівництва», «Орієнтована анкета» В.Смекалова та М.Кучера, «Самоактуалізаційний тест» Е.Шострома), психолого-педагогічний експерименти (констатувальний та формувальний), методи активного соціально-психологічного навчання; методи математичної статистики.

Експериментальна база дослідження. Дослідження здійснювалось впродовж 2007-2011 років на базі міського технологічного ліцею м.Маріуполя (88 учнів та 25 учителів); загальноосвітньої школи №15 м.Маріуполя (115 учнів та 25 учителів); вечірньої загальноосвітньої школи №328 м.Кієва (60 учнів та 25 учителів). Загальна вибірка складала 263 учнів 7-8 класів і 75 учителів різних типів освітніх навчальних закладів I-III ступенів.

Вірогідність і надійність результатів дослідження забезпечувалися комплексним використанням методів і методик, адекватних меті та завданням дослідження, репрезентативністю вибірки досліджуваних, поєднанням кількісного та якісного аналізу отриманих даних, застосуванням

методів математичної статистики і достовірною результативністю формувального експерименту.

Наукова новизна і теоретична значущість одержаних результатів

- *вперше* вивчено особливості копінг-поведінки вчителів у взаємодії з девіантними підлітками; визначено види (когнітивний, поведінковий, емоційний) копінг-поведінки та рівні їх сформованості (високий, вище середнього, середній, нижче середнього, низький) у вчителів різних навчальних закладів (в залежності від кількості учнів з девіантною поведінкою); встановлено професійно-особистісні детермінанти, що забезпечують ефективність копінг-стратегій вчителя у взаємодії з девіантними підлітками (високий рівень рефлексії, емпатії, особистісної самоактуалізації, адекватний стиль педагогічної взаємодії, здатність вирішення конфліктів шляхом співробітництва, а також професійна спрямованість на взаємодію та результат діяльності); обґрунтовано та розроблено корекційно-розвивальну програму щодо підвищення ефективності застосування копінг-стратегій вчителями у взаємодії з девіантними підлітками;

- *уточнено і поглиблено* зміст та структуру копінг-стратегій як індивідуального способу поведінки особистості в стресовій ситуації, спрямованого на зниження напруги та забезпечення адаптації;

- *набули подальшого розвитку* положення про копінг-поведінку, дослідження психологічних особливостей професійного спілкування; знання про девіантну поведінку підлітків; форми, методи та засоби формування ефективної копінг-поведінки вчителів у професійній взаємодії засобами активного соціально-психологічного навчання.

Практичне значення дослідження визначається тим, що апробований комплекс методик діагностування рівнів сформованості копінг-поведінки вчителів, а також обґрунтована та апробована система роботи з формування ефективних копінг-стратегій вчителів у взаємодії з девіантними підлітками, позитивні результати якої одночасно сприяють їх професійному зростанню та покращенню психологічного самопочуття та зниженню девіантних проявів підлітків через впровадження вчителями більш конструктивних прийомів взаємодії з ними, можуть бути використаними шкільними психологами для побудови системи психологічного супроводу вчителів, які працюють з підлітками, схильними до девіацій, у середніх навчальних закладах; теоретична основа розробки теми формування копінг-стратегій вчителів може бути включена до таких навчальних курсів підготовки майбутніх вчителів та психологів у ВНЗ, як: «Вікова та педагогічна психологія», «Психодіагностика», «Психоконсультація та психокорекція», «Профілактика та корекція відхилень у поведінці» тощо.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дослідження доповідалися та отримали схвалення на: Міжнародній науково-практичній конференції «Простір гуманітарної комунікації: трансформації академічного дискурсу» (Київ, 2009); Міжнародному науковому форумі

«Суспільство ХХІ століття: соціально-психологічні проблеми гармонізації та гуманізації» (Київ, 2009); Міжнародній науково-практичній конференції «Проблема девіантної поведінки: історія, теорія, практика» (Умань, 2009); Міжнародній науково-практичній конференції студентів, педагогів, психологів та молодих науковців «Наука, освіта, суспільство очима молодих» (Рівне, 2010); Міжнародній науково-практичній конференції «Успішність особистості: потенціал та обмеження» (Київ, 2010); Міжнародній конференції ХХ-го Міжнародного літнього університету «Психологія переходів: від школяра до професіонала» (Латвія, Рига, 2011); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість в умовах європейської інтеграції» (Київ, 2009, 2010, 2012); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми становлення та самореалізації творчої особистості майбутніх фахівців гуманітарного спрямування: зміст, форми та методи підготовки» (Хмельницький, 2010); Всеукраїнському психологічному конгресі, присвяченому 110 річниці від дня народження Г.С.Костюка (Київ, 2010); засіданнях кафедри психології Інституту філософської освіти і науки та звітних наукових конференціях викладачів та аспірантів НПУ імені М.П. Драгоманова (Київ, 2009-2012).

Впровадження корекційно-розвивальної програми з вчителями здійснювалося в гімназії НПУ імені М.П.Драгоманова (довідка № 37 від 13.06.2012р.), вечірній загальноосвітній школі № 328 м.Києва (довідка № 112 від 18.09.2012р.), загальноосвітній школі № 15 м.Маріуполя (довідка № 406, від 27.08.2012р.); теоретичні дані дослідження включені до програм навчальних курсів з психології Інституту української філології (довідка №202 від 10.10.2012р.) та вечірнього факультету НПУ імені М.П. Драгоманова (довідка № 60 від 05.06.2012р.).

Публікації. Зміст та результати роботи відображено у 16 одноосібних публікаціях, 8 з яких опубліковані у виданнях, затверджених переліком ВАК України, 8 – матеріали конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаної літератури, що нараховує 350 найменувань (з них 24 іноземною мовою) та додатків. Основний зміст роботи викладено на 184 сторінках друкованого тексту. В роботі міститься 19 таблиць та 19 рисунків на 17 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 305 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми та ступінь її розробленості; визначено об'єкт та предмет дослідження, сформульовано мету, завдання та гіпотезу дослідження; об'єктивовані теоретичні та методологічні засади, методи дослідження; висвітлено наукову новизну, теоретичне та практичне значення одержаних результатів; надано відомості

про апробацію та впровадження результатів, наведено відомості про кількість публікацій та структуру роботи.

У першому розділі – *«Теоретичні підходи до вивчення проблеми копінг-поведінки вчителів у педагогічній взаємодії з підлітками-девіантами»* – представлено результати теоретичного аналізу основних підходів до поняття копіngu; визначено зміст та структуру копінг-поведінки при дії мікро- та макростресорів; розкрито роль ефективної копінг-поведінки вчителів у взаємодії з девіантними підлітками; теоретично досліджені основні підходи до визначення особистісних детермінант розвитку комунікативної компетентності, які відносяться до професійно-важливих якостей вчителя.

Аналіз наукової літератури з проблем вивчення копіngu зарубіжних (А.Білінгс, Р.Лазарус, Р.Маккрей, Л.Перлін, А.Райт, К.Снайдер, С.Фолкмен, К.Форд, К.Шулер) та вітчизняних дослідників (В.В.Андреев, Л.І.Анциферова, Н.В.Горбоненко, В.І.Голованевська, Р.І.Грановська, Т.А.Данилова, Л.І.Дементій, О.Н.Єжова, Л.А. Колесніченко, К.І.Корнев, Т.Л.Крюкова, В.Л.Малигін, О.Л.Марковець, К.Муздибаєв, І.М.Никольська, С.К.Нартова-Бочавер З.А.Сивогракова, О.І.Склень, С.В.Харченко, В.М.Чернобровкін та ін.) дозволив визначитись з основною робочою дефініцією копіngu як складного процесу адаптації людини до умов навколишнього середовища. Головною функцією копіngu є свідомий вибір адекватних, цілеспрямованих дій людини щодо подолання стресогенних впливів ситуації відповідно до своїх потреб та намірів у напрямку відновлення та збереження комфортного психологічного стану. Дослідники відмічають, що ефективність копінг-поведінки залежить від зовнішньої та внутрішньої оцінки значущості проблемної ситуації; наявного репертуару продуктивних способів вирішення проблем; розвитку індивідуальних психологічних характеристик особистості (копінг-ресурсів), які відіграють важливу роль у адаптації до стресогенної ситуації.

Активні копінг-стратегії, що зорієнтовані на вирішення проблеми та пошук соціальної підтримки, сприяють психологічному комфорту та здоров'ю людини; у свою чергу, пасивні (уникання), приводять тільки до тимчасового знаття напруги і не вирішують проблему в цілому.

Педагогічна діяльність, будучи насиченою значною кількістю стресогенних чинників, потребує оволодіння педагогом ресурсом ефективних копінг-стратегій, що функціонують в процесі педагогічної взаємодії, яка відображає різні аспекти побудови міжособистісних зв'язків та взаємин педагога з учнями, їх батьками, колегами.

Узагальнення досліджень з проблеми формування копіngu у педагогічній взаємодії дозволило представити структуру копінг-поведінки вчителів (рис.1) в процесі педагогічної взаємодії, до якої нами включено: внутрішні ресурси (особистісний потенціал педагога: самооцінка, рівень рефлексії, емпатії, рівень самоактуалізації; професійні характеристики: стиль педагогічної взаємодії, спрямованість педагога (на розвиток, на завдання, на

себе) та зовнішні чинники (соціальна підтримка; професійна зрілість; орієнтація на стереотипи; педагогічний стаж).

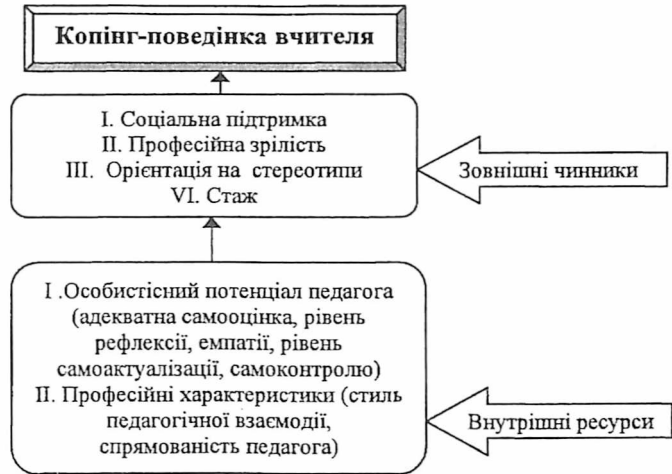

Рис. 1. Структура копінг-поведінки вчителів.

Проблема девіантної поведінки підлітків знайшла своє відображення у роботах М.А.Алемаскіна, С.А.Белічевої, Г.К.Валіцкаса, А.І.Долгової, А.В.Заїки, А.Є.Лічка, С.Д.Максименка, Н.Ю.Максимової, Г.М.Мінковського, І.А.Невського тощо. Психологічні чинники девіантної поведінки підлітків науковці розподіляють на *зовнішні* (що виявляються в недоліках сімейного та шкільного виховання) та *внутрішні* (які пов'язані з наявністю певних характеристик індивіда, що ускладнюють процес його соціалізації). Зокрема, вона може бути зумовлена несформованістю особистісних структур, низьким рівнем моральних уявлень і соціально-прийнятих навичок поведінки, особливостями розвитку вищої нервової діяльності (акцентуації характеру, емоційна нестійкість, імпульсивність тощо), неадекватною самооцінкою і рівнем домагань, що ведуть до виникнення смислових бар'єрів у взаємодії з оточуючими.

Особливість педагогічної взаємодії з цією категорією учнів виявляється у підвищеній емоційній напруженості педагогів, яка, в свою чергу, може бути зумовлена неефективним використанням копінг-стратегій. При тому, що вирішення проблем девіантних підлітків ґрунтується на встановленні довірливих відносин з ними педагогів, контролі і допомозі в учбовій діяльності, авансуванні довіри з боку вчителів, зосередженні уваги на кращих якостях характеру, закріпленні навичок самоаналізу, самовиховання, адекватного самосприйняття тощо, вчитель має бути у психологічно комфортному стані, відчувати власні сили та знати власні ресурси для забезпечення підтримки себе та учня.

Визначені теоретичні положення послужили основою для побудови експериментальної частини дисертаційного дослідження, яка була спрямована на виявлення психологічних особливостей побудови копінг-стратегій вчителів у взаємозв'язку з їх професійно-особистісними властивостями.

У другому розділі – *«Експериментальне дослідження особливостей побудови копінг-поведінки вчителів у взаємодії з підлітками-девіантними»* обґрунтовано вибір психодіагностичного інструментарію констатувального експерименту, наведено одержані результати, описані показники та рівні копінг-стратегій вчителів, визначено особистісні детермінанти, що обумовлюють ефективність вибору стратегій вчителями у взаємодії з девіантними підлітками.

Доведено, що наявність у навчальному закладі високої кількості девіантних підлітків створює передумови до гальмування у вчителів ефективних копінг-стратегій поведінки. Так, з'ясовано, що саме у вечірній школі, де найбільше вчиться учнів з девіаціями у поведінці, спостерігається зниження серед педагогів переваг у виборі адекватних копінг-стратегій за всіма сферами їх вияву (когнітивною, емоційною, поведінковою). В той же час, вчителі ліцею, де прояви девіантності серед підлітків спостерігаються значно менше, мають більш широкий репертуар ефективних копінг-стратегій когнітивної та емоційної сфери. У вчителів загальноосвітньої школи переважають відносно-продуктивні копінг-стратегії усіх трьох сфер копіngu, але більше всього в емоційній сфері.

Отримані результати засвідчили, що найбільше ефективних копінг-стратегій вчителів мають відношення до когнітивної сфери: «проблемний аналіз», «збереження самоконтролю». Застосування ефективних емоційних та поведінкових стратегій їм значно поступається. Персоналізація виборів копінг-стратегій вчителів вказує на їх варіативність: спостерігається поєднання переважно адаптивних та відносно-адаптивних стратегій або відносно-адаптивних з неадаптивними (незалежно від сфери копінг-стратегії), тоді як представленість в одному виборі усіх трьох варіантів (адаптивного, відносно-адаптивного та неадаптивного) та протилежних (адаптивного та неадаптивного) зустрічаються значно менше. Не виявлено використання одним вчителем тільки неефективних копінг-стратегій, що позначилось на відсутності низького рівня ефективності копінг-поведінки вчителів.

Виділення рівнів відбувалось з урахуванням варіативності поєднання виборів за трьома сферами психічної діяльності (когнітивної, емоційної та поведінкової), що дозволило до високого рівня ефективності копінг-поведінки віднести вчителів, які виявили адаптивний рівень за всіма сферами прояву копінг-стратегій (13,33% досліджуваних), до рівня вище середнього – тих, хто має поєднання адаптивних та відносно-адаптивних стратегій (32,0%), до середнього – тих, хто має змішані показники адаптивних, відносно-адаптивних та неадаптивних копінг-стратегій з перевагою перших (40,0%), до рівня нижче середнього – тих, хто має змішані показники

адаптивних, відносно-адаптивних та неадаптивних копінг-стратегій з перевагою останніх (14,6,0%), до низького – тих, хто володіє лише неадаптивними копінг-стратегіями.

Встановлено, що існують взаємозв'язки між копінг-поведінкою вчителів та їх професійно-особистісними властивостями, зокрема – рефлексією, емпатією, рівнем самоактуалізації, стилем керівництва і поведінкою у конфлікті та педагогічною спрямованістю (табл. 1). Порівняння контрастних груп (учителів, які активно застосовують адекватні копінг-стратегії у складних педагогічних ситуаціях – група А, та тих, які мають перевагу неефективних (відносно-адаптивних та неадаптивних) копінг-стратегій – група Б) показало, що існують значущі кореляції між такими показниками, як рефлексія, емпатія; між рівнем самоактуалізації та її окремими компонентами («орієнтація у часі», «підтримка», «спонтанність», «самоповага», «контактність», «креативність»).

Таблиця 1

Відмінності у показниках контрастних груп

Показники	Група А (вчителі з ефективною копінг-поведінкою)	Група Б (вчителі з неефективною копінг-поведінкою)
Рефлексія	- високий рівень	- середній, - низький рівень
Емпатія	- високий, - середній рівень	- середній, - низький рівень
Самоактуалізація	- орієнтація у часі, - незалежність, - розвинена чутливість, - спонтанність у проявах почуттів, - самоповага, - прийняття агресії, - креативність	- дискретність сприйняття життєвого шляху, - залежність від думки оточуючих, - ригідність у поведінці, - низька сенситивність, - низька креативність, - низьке самосприйняття
Стиль педагогічної взаємодії	- демократичний, - авторитарний, - змішаний	- демократичний, - авторитарний, - ліберальний.
Стиль поведінки в конфлікті	- співробітництво, - компроміс, - уникання	- компроміс, - уникання
Спрямованість	- на взаємодію, - на позитивний результат	- на себе, - на результат
Педагогічний стаж	- в межах 5-20 років	- до 4 років, - більше 20 років

Кореляційний аналіз показників контрастних груп виявив значущі негативні кореляції між такими показниками як: «рефлексія» ($r_s = -0,756$, при $p \leq 0,05$); «емпатія» ($r_s = -0,696$, при $p \leq 0,05$); «орієнтація у часі» ($r_s = -0,776$, при $p \leq 0,01$); «підтримка» (залежність/незалежність цінностей та поведінки

суб'єкта від впливів ззовні) ($r_s = -0,686$, при $p \leq 0,05$); «спонтанність» ($r_s = -0,643$, при $p \leq 0,05$); «контактність» ($r_s = -0,755$, при $p \leq 0,01$); «самоповага» ($r_s = -0,678$, при $p \leq 0,05$); «креативність» ($r_s = -0,778$, при $p \leq 0,01$).

З'ясовано, що на ефективність копінг-поведінки вчителів впливає:

- педагогічний стаж вчителів: найбільш сприятливий прогноз припадає на діапазон від 5 до 20 років (до та після спостерігається зниження ефективності копінг-поведінки);
- розвиненість у педагогів ряду професійно важливих якостей, до яких відносяться високий рівень рефлексії, емпатії, особистісної самоактуалізації, професійна спрямованість на взаємодію та результат діяльності;
- адекватність застосування стилю педагогічної взаємодії з учнями;
- співробітництво як спосіб вирішення конфліктів.

Зроблено висновок, що підвищення стресостійкості педагогів та вироблення ефективних копінг-стратегій вимагає врахування виявлених взаємозв'язків у цілеспрямованій корекційній роботі з використанням методів активного соціально-психологічного навчання.

У третьому розділі – *«Формування ефективних копінг-стратегій вчителів у взаємодії з підлітками-деівантами»* – представлені теоретичні засади, змістовні та процесуальні аспекти формувального експерименту, доводиться ефективність впровадження розвивально-корекційної програми з формування ефективних копінг-стратегій вчителів.

Методологічним підґрунтям формувального експерименту стали діяльнісний і суб'єктний підходи, оскільки ефективна копінг-поведінка реалізується як контрольований свідомий процес активізації зусиль особистості, спрямований на регуляцію емоційного стану та вибору альтернативних стратегій вирішення проблемних ситуацій. Суб'єктність реалізується ставленням до педагога як вільного, свідомого і відповідального суб'єкта, який є автором своєї активності, здатний обирати цілі й засоби їх досягнення, спрямувати процес виконання дій та брати на себе відповідальність за їх наслідки.

Розробка програми ґрунтувалась на положеннях теорії копінг-поведінки, що розкриті у працях А.Білінгса, Р.Лазаруса, Р.Маккрея, Л.Перліна, А.Райта, К.Снайдера, С.Фолкмена, К.Форда, К.Шулера, Т.А.Данилової, Л.І.Дементія, О.Н.Єжової, К.І.Корнева, Т.Л.Крюкової, В.Л.Малигіна, О.Л.Марковець, З.А.Сивогракової, О.І.Скленя, В.М.Чернобровкіна та інших. Ними доведено, що ефективність копінг-поведінки у вирішенні складних стресових ситуацій залежить від:

- 1) зовнішньої та внутрішньої оцінки значущості проблемної ситуації;
- 2) розширення репертуару активних продуктивних копінг-стратегій;
- 3) розвитку індивідуально- та соціально-психологічних копінг-ресурсів, які відіграють важливу роль у адаптації до стресогенної ситуації. В професійній педагогічній діяльності такими ресурсами виступають розвинені професійно-значущі якості: рефлексія, емпатія, самоактуалізація особистості,

професійно-педагогічна спрямованість, адекватність стилю педагогічної взаємодії.

Основною формою розвивально-корекційних впливів формувального експерименту був обраний соціально-психологічний тренінг, ефективність застосування якого неодноразово підтверджувалась в практиці ряду науковців. Програма тренінгу складалась з 4 блоків: I – «Усвідомлене вчительство» (присвячений підготовці вчителів до тренінгу, ознайомленню учасників з метою, завданнями тренінгу, правилами групової роботи, актуалізації необхідності професійного росту та самовдосконалення); II – «Професійні взаємодії» (актуалізація та визначення основних зон ускладнень при взаємодії з учнями; ознайомлення з особливостями, чинниками девіантної поведінки підлітків; усвідомлення індивідуального стилю педагогічного спілкування, обговорення причин та наслідків його негнучкого використання); III – «Копінг-стратегії у професійній діяльності вчителя» (ознайомлення з основними поняттями та механізмами копіngu, його ролі в стресових ситуаціях; визначення та усвідомлення педагогами власних ресурсів у вирішенні проблем педагогічної взаємодії); IV – «Ефективний вчитель» (відпрацювання репертуару ефективних стратегій у взаємодії зі складними учнями; збагачення способів реагування на прояви девіантної поведінки підлітків). Методичними прийомами тренінгу були обрані дискусії, міні-лекції, рольові ігри, робота в парах та мікрогрупах, мозковий штурм тощо.

У формувальному експерименті взяли участь 48 вчителів: 24 вчителі експериментальної групи, та 24 педагога контрольної групи, які не брали участь у корекційних заходах. Склад контрольної і експериментальної груп було сформовано за результатами діагностичної частини формувального експерименту таким чином, щоб загальна кількість вчителів з індивідуальними копінг-стратегіями та рівнем розвитку психологічних особливостей в контрольній і експериментальній групах не мала значних відмінностей.

Загальна кількість годин програми склала 48 годин групового тренінгу та 2-3 години індивідуальних консультацій на кожного вчителя експериментальної групи, які проводились між груповими інтенсивами.

Доведено, що копінг-поведінка вчителів піддається розвивально-корекційним впливам за умови впровадження спеціалізованої соціально-психологічної програми, яка передбачає групові та індивідуальні форми роботи. Ефективною груповою формою роботи з розвитку та корекції копінг-поведінки вчителів у взаємодії з девіантними підлітками виявився тренінг, який дозволяє створити комфортні психологічні умови довіри, відкритості, безпеки для саморозкриття учасників тренінгу; для пошуку та реалізації необхідних навичок щодо вибору та використання ефективних копінг-стратегій, вирішення складних педагогічних ситуацій; для прояву та закріплення спонтанності; вияву творчих здібностей, креативності; сприяння процесу самоактуалізації вчителів, корекції емоційних і когнітивних

стереотипів; розвитку професійно-особистісних якостей (емпатії, рефлексії); розвитку навичок ефективної професійної комунікації та взаємодії з підлітками, їх батьками, колегами; навчання способам адекватного вирішення педагогічних конфліктів з перевагою співробітництва; адекватного самооцінювання.

Виправданим елементом розвивально-корекційної програми стали також індивідуальні консультації вчителів у періодах між груповими сесіями, які були спрямовані на вирішення професійних проблем вчителів, що не виносились на обговорення у групі.

Статистична перевірка результатів впровадження розвивально-корекційної програми засвідчила значну ефективність запропонованої роботи, побудованої таким чином, щоб розвиток адаптивних копінг-стратегій відбувався за рахунок прямого впливу на формування відповідної стратегії поведінки у взаємодії з девіантними підлітками та побічного, через розвиток та вдосконалення тих професійно важливих якостей особистості вчителя, що детермінують застосування адаптивних копінг-стратегій, а саме: високий рівень рефлексії, емпатії, самоактуалізації («орієнтація у часі», «підтримка», «спонтанність», «самоповага», «контактність», «креативність»), адекватність використання стилю педагогічної взаємодії, спрямованість на розвиток та завдання, перевага співробітництва та компромісу у вирішенні конфліктів (табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл за рівнями копінг-поведінки вчителів експериментальної та контрольної груп до та після експерименту

Рівні копінг-стратегій	Експериментальна група (N=24)				Контрольна група (N=24)			
	До експерименту		Після експерименту		До експерименту		Після експерименту	
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
Високий	2	8,3	5	20,8	2	8,3	2	8,3
Вище середнього	5	20,8	11	45,8	5	20,8	6	25
Середній	11	45,8	7	29,1	12	50,0	12	50,0
Нижче середнього	6	25,0	1	4,1	5	20,8	4	16,6
Низький	0	0	0	0	0	0	0	0

Статистичний аналіз довів значущість змін у рівнях показників копінг-поведінки вчителів в експериментальній групі: ($\chi^2=72,3$) з похибкою не більшою за 0,001%, і не виявив цих відмінностей у контрольній групі. Також ефективність впровадженої роботи підтверджена відсутністю значущих відмінностей між показниками експериментальної та контрольної груп.

Якісний аналіз даних показав, що посилились вибори таких когнітивних копінг-стратегій, як:

- «проблемний аналіз» (дія фактору розвитку в тренінгу професійної рефлексивності, самосвідомості, наявності зворотного зв'язку);

- «установка власної цінності» (дія вправ на самооцінку, взаємооцінку, впевнену поведінку, наявність зворотного зв'язку, впровадження методів релаксації для зняття напруги);

- «збереження самоконтролю» (збагачення учасниками способів реагування на девіантну поведінку підлітків, усвідомлення ними причин девіантності; дія вправ на релаксацію, підвищення впевненості у собі, віри у власні ресурси).

Засвоєння та використання вчителями ефективних копінг-стратегій у взаємодії з девіантними підлітками позитивно позначається на взаємостосунках з ними і привело також до зниження їх девіантних проявів, що підтверджено статистичними даними контрольного експерименту, проведеного з підлітками через півроку після впровадження експерименту з вчителями (табл. 3).

Таблиця 3

Середні показники девіантної поведінки підлітків до та після формульованого експерименту

N=148

Показники девіантної поведінки	Шкали						
	Установка на соціально-бажані відповіді	Схильність до порушень норм та правил	Схильність до адиктивної поведінки	Самоушкоджуча та саморуйнівна поведінка	Схильність до агресії та насилля	Вольовий контроль емоційних реакцій	Схильність до деликвентної поведінки
Загальноосвітня школа							
До експерименту	3,71	9,45	12,23	10,52	13,71	10,23	9,17
Після експерименту	3,11	7,42	11,22	9,21	11,12	8,56	8,02
t-критерій Ст'юдента	0,256	6,327*	2,627	1,456	5,639*	3,285	1,562
Вечірня школа							
До експерименту	4,47	11,52	14,17	10,96	15,61	12,37	15,22
Після експерименту	3,96	8,63	12,86	9,32	12,01	10,23	11,24
t-критерій Ст'юдента	1,002	7,875**	2,856	1,529	8,965**	2,952	9,639**

Примітка: * - похибка на рівні $p \leq 0,05$, ** - похибка на рівні $p \leq 0,01$.

Таким чином, формувальний експеримент підтвердив робочу гіпотезу щодо можливості оптимізації ефективних копінг-стратегій вчителів у педагогічній взаємодії з підлітками-девіантами як шляхом безпосереднього зниження стереотипних форм поведінки вчителів та розширення ними репертуару копінг-поведінки, так і шляхом цілеспрямованого розвитку тих індивідуально-психологічних особливостей особистості вчителя, які обумовлюють ефективність копінг-стратегій. Статистично доведеним є й припущення, що ефективно використання копінг-стратегій у взаємодії з девіантними підлітками позитивно позначається на взаємостосунках з ними, що, в свою чергу, веде до зниження девіантних проявів учнів.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та експериментальне дослідження психологічних особливостей копінг-поведінки вчителів у педагогічній взаємодії з девіантними підлітками, що виявилось у визначенні теоретичної моделі копінг-поведінки педагогів, емпіричному виявленні її індивідуальних особливостей та тих професійно-значущих якостей, що детермінують її ефективність; обґрунтуванні, розробці та апробації розвивально-корекційної програми підвищення ефективності вибору вчителями копінг-поведінки у взаємодії з девіантними підлітками, що включає прямі та опосередковані впливи на формування усіх компонентів копінг-поведінки (когнітивного, емоційного та поведінкового) та індивідуально-особистісних властивостей, що її обумовлюють.

1. Професія педагога є однією із психологічно перенавантажених сфер діяльності, що обумовлено як змістом, так і умовами роботи, а тому потребує від фахівця оволодіння прийомами та засобами ефективного використання механізмів адаптації та саморегуляції у складних життєвих та педагогічних ситуаціях, тобто копінг-поведінкою. Недостатня освіченість в напрямку збереження психологічного здоров'я, розвитку навичок ефективного подолання стресових ситуацій призводить до виникнення ускладнень у професійної діяльності, зниження працездатності і, врешті решт, – емоційного вигорання. Копінг є складним процесом адаптації людини до умов навколишнього середовища. Головна функція копінгу виражається у свідомих, цілеспрямованих діях людини щодо подолання стресогенних впливів ситуації відповідно до своїх потреб та намірів в напрямку відновлення та збереження комфортного психологічного стану. Реалізація функції копінгу досягається завдяки копінг-стратегіям, які виступають як індивідуальні способи поведінки особистості та включають певні психологічні механізми (усвідомлена саморегуляція, механізми психологічного захисту). Репертуар копінг-стратегій суб'єкта обумовлюється індивідуально-психологічними характеристиками особистості, що забезпечують стресостійкість та включають: рівень когнітивного розвитку, адекватну «Я-концепцію», позитивну самооцінку, низький нейротизм, інтернальний локус контролю, оптимістичний світогляд, емпатійний

потенціал, афіліативну тенденцію (здібність до міжособистісних зв'язків) тощо.

2. Девіантні підлітки складають групу дітей підвищеного соціального ризику, у яких через відсутність етичних та гуманних цінностей, педагогічну занедбаність, або, навпаки, всюдозволеність, формуються відхилення в поведінці, що мають вияви від лінощів, егоцентричності, інфантильності до агресії, брутального негативізму, непокори, вживання алкоголю, тютюнопаління, бродяжництво тощо. Від адекватної побудови копінг-стратегій у взаємодії з цією категорією учнів залежить психологічне самопочуття педагога та, в кінцевому рахунку, доля самих підлітків.

3. У взаємодії з девіантними підлітками вчителі застосовують ефективні когнітивні копінг-стратегії частіше, ніж емоційні та поведінкові. Серед адаптивних когнітивних стратегій перевагу набуває «проблемний аналіз», на другому місці – «збереження самоконтролю» і найменше представлені «установки власної цінності». Серед відносно-адаптивних когнітивних стратегій вчителі в більшості обирають «відносність», якій поступаються стратегії «надання смислу» та «релігійність». В емоційній сфері найбільш розповсюдженим серед ефективних копінг-стратегій стратегій вчителів є «оптимізм», хоча найчастіше вчителі вдаються до менш адаптивних «емоційної розрядки» та «пасивної кооперації». У поведінковій сфері найбільш застосованим варіантом копінг-поведінки учителів є відносно-адаптивні стратегії «відволікання» та «конструктивна активність». Поширеними у цій сфері виявились також неадаптивні стратегії: «активне запобігання» та «відступ». Серед адаптивних стратегій вчителі обирають співпрацю та звернення.

4. Використання у стресових ситуаціях взаємодії з девіантними підлітками ефективних (адекватних) копінг-стратегій значною мірою обумовлено розвиненістю у педагогів ряду професійно важливих якостей, до яких відносяться: рівень рефлексії, емпатії, самоактуалізації, адекватний стиль педагогічної взаємодії, вирішення конфліктів шляхом співробітництва, а також професійна спрямованість на взаємодію та результат діяльності.

5. Теоретичним обґрунтуванням програми формувального експерименту стали принципи діяльнісного та суб'єктивного підходів у психології, які визначають активність, усвідомленість та особистісну відповідальність суб'єкта у виборі копінг-поведінки; положення про можливість якісних змін засобами активного соціально-психологічного навчання тих професійно-важливих якостей педагога, що виступають детермінантами ефективності копінг-стратегій у взаємодії з девіантними підлітками (зокрема, емпатії, рефлексії, самоактуалізації, конфліктологічної компетентності тощо). Основною формою розвивально-корекційних впливів формувального експерименту був обраний соціально-психологічний тренінг, ефективність застосування якого при формуванні виділених змінних дослідження (активізація копінг-ресурсів особистості вчителя, підвищення його емоційної стійкості, розвиток емпатії, розвиток професійної рефлексії,

розвиток самоактуалізації та особистісної зрілості, підвищення конфліктологічної компетентності) підтверджена практикою педагогічної психології.

6. Копінг-поведінка вчителів піддається розвивально-корекційним впливам за умов впровадження спеціалізованих соціально-психологічних програм, які передбачають групові та індивідуальні форми роботи. Ефективною груповою формою роботи з розвитку та корекції копінг-поведінки вчителів у взаємодії з девіантними підлітками є тренінг, який дозволяє створити комфортні психологічні умови довіри, відкритості, безпеки для саморозкриття учасників тренінгу; для пошуку та реалізації необхідних навичок щодо вибору та використання ефективних копінг-стратегій вирішення складних педагогічних ситуацій; для прояву та закріплення спонтанності; вияву творчих здібностей, креативності; сприяє процесу самоактуалізації вчителів, корекції емоційних і когнітивних стереотипів; розвитку професійно-особистісних якостей (емпатії, рефлексії); формування навичок ефективної професійної комунікації та взаємодії з підлітками, їх батьками, колегами; навчанню способам адекватного вирішення педагогічних конфліктів з перевагою співробітництва та компромісу; адекватного самооцінювання.

7. Апробація авторської програми зумовила зміни у когнітивних стратегіях «проблемний аналіз», «установка власної цінності», «збереження самоконтролю», емоційних – «оптимізм», поведінкових – «співпраця» та «звернення». Чутливими до корекційно-розвивальних впливів виявились індивідуально-психологічні властивості педагогів, що обумовлюють ефективність копінг-поведінки вчителів у взаємодії з девіантними підлітками, а саме: рефлексія, емпатія, особистісна самоактуалізація, професійна спрямованість та стиль педагогічної взаємодії. Засвоєння та використання вчителями ефективних копінг-стратегій у взаємодії з девіантними підлітками позитивно позначається на взаємостосунках з ними і веде до зниження їх девіантних проявів.

Проведене дослідження не претендує на вичерпне розв'язання складної і багатопланої проблеми копінг-поведінки вчителів у взаємодії з девіантними підлітками. Перспективними напрямками її продовження можуть стати спеціалізовані програми, які б мали цілеспрямовану орієнтацію соціально-психологічних впливів і на групу підлітків, що мають девіації у поведінці; виявлення гендерних відмінностей у використанні вчителями копінг-стратегій тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Кіась А.В. Проблема копінг-поведінки в сучасних психологічних дослідженнях / А.В.Кіась. // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки : зб. наукових праць. – К. : НПУ імені М.П.Драгоманова, 2008. – № 22 (46). – С.13-20.

2. Кіясь А.В. Психологічний аналіз причин фомування девіантної поведінки підлітків / А.В.Кіясь. // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць. – К. : Інститут психології імені Г.С.Костюка АПН України / [за ред. академіка С.М.Максименка]. – К. : 2009. – Т.ХІ. – Ч.6. – С.198-205.

3. Кіясь А.В. Екологічність побудови копінг-поведінки педагога як умова його професіоналізації / А.В.Кіясь. // Актуальність проблеми психології : зб. наукових праць. – К. : Інститут психології імені Г.С.Костюка АПН України / [за ред. С.Д.Максименка]. – Житомир : «Вид-во ЖДУ ім. І.Франка», 2009. – Т.7, Вип.20. – Ч.1. – С.187-192.

4. Кіясь А.В. Ефективність копінг-стратегій вчителя як прояву його особистісного потенціалу / А.В.Кіясь // Вісник Одеського національного університету. Том 14, Випуск №17. Психологія : Матеріали Першої Міжнародної науково-практичної конференції. – Одеса : Одеський національний університет імені І.І.Мечнікова, 2009. – С.336-344.

5. Кіясь А.В. Ефективність копінг-стратегій вчителів як фактор успішності їх діяльності / А.В.Кіясь. // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія № 12 . Психологічні науки : зб. наукових праць. – № 30 (54). – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – С.76-82.

6. Кіясь А.В. Особливості прояву копінг-стратегій вчителів у міжособистісній взаємодії з підлітками-девіантам/ А.В.Кіясь. // Проблеми сучасної психології : зб. наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України. / Вип. 8. / [за ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої]. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – С.441-450.

7. Кіясь А.В. Формування ефективних копінг-стратегій учителів як захист їхнього психологічного здоров'я / А.В. Кіясь // Наука і освіта. Науково-практичний журнал Південного наукового центру АПН України. – Одеса, №3/LXXXXX, квітень, 2010. – С.44-48.

8. Кіясь А.В. Взаємозв'язки копінг-стратегій вчителів з індивідуально-психологічними властивостями / А.В.Кіясь // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія № 12 . Психологічні науки : зб. наукових праць. № 38 (62). – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – С. 178-185.

9. Кіясь А.В. Теоретичні підходи до стилю педагогічного спілкування / А.В.Кіясь. // Молодь, освіта, наука, культура і національна свідомість в умовах європейської інтеграції : зб. матеріалів XII Всеукр. науково-практ. конф., Київ, 13-15 травня 2009 р.; У 2-х т. [редкол. І.І.Тимошенко (відп. ред.) та ін.] / Т.1 (І). – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2009. С.125-127.

10. Кіясь А.В. Формування ефективних копінг-стратегій учителів як захист їхнього психологічного здоров'я / А.В. Кіясь. // Наука і освіта : Науково-практичний журна Південного наукового центру АПН України. Одеса, №3 / LXXXXX (квітень), 2010. – С.44-48.

11. Кіясь А.В. Ефективність копінг-поведінки вчителя як умова успішної його діяльності /А.В.Кіясь. //Успішність особистості: потенціал та обмеження : тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 18 березня 2010 р.) / [за ред. М.Л.Смульсон, Л.М.Зінченко]. – К., 2010. – С. 105-107.

12. Кіясь А.В. Зв'язок копінг-стратегій вчителів у педагогічній взаємодії з учнями з їх особистісними характеристиками /А.В.Кіясь. // Матеріали II Всеукраїнського психологічного конгресу, присвяченого 110 річниці від дня народження Г.С.Костюка (Київ, 19-20 квітня 2010 р.). – Т.ІІІ. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. – С.77-79.

13. Кіясь А.В. Взаємодія вчителів з учнями як чинник становлення особистості дитини. /А.В.Кіясь. //Молодь, освіта, наука, культура і національна свідомість в умовах європейської інтеграції : зб. матеріалів XIII Всеукр. науково-практ. конф., Київ, 13-14 травня 2010 р. / [редкол. І.І.Тимошенко (відп. ред.) та ін.] /У 2-х т. Т.2 (ІІ). – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2010. – С.80-82.

14. Кіясь А.В. Зміст та форми ефективних копінг-стратегій вчителів /А.В.Кіясь. // Проблеми становлення та самореалізації творчої особистості майбутніх фахівців гуманітарного спрямування: зміст, форми та методи підготовки : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Хмельницький, 14-15 травня, 2010р. / [ред. колегія: О.А.Каденко (гол. ред.), Л.М.Жигун, Л.О.Подкоритова та ін.]. – Хмельницький : ХНУ, 2010. – С.52-54.

15. Кіясь А.В. Формування ефективних копінг-стратегій вчителів активними соціально-психологічними методами навчання / А.В.Кіясь. // Наука, Освіта, Суспільство очима молодих : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів, педагогів, психологів та молодих науковців. Рівне, 19-20 травня, 2010р. /Частина 1. Психолого-педагогічний напрям. – Рівне : Рівенський державний гуманітарний університет, 2010. С.64-67.

16. Киясь А. Эффективность копинг-поведения учителей как условие профессионального и личностного развития / А.В.Киясь. // Психология переходов от школьника до профессионала : тезисы докладов XX Международной научно-практической конференции. Рига, 18-21 июня, 2011г. / Бюлетень №25. – Рига, 2011. – С.47-49.

АНОТАЦІЇ

Сидоренко А.В. «Психологічні особливості копінг-поведінки вчителів у педагогічній взаємодії з підлітками-девіантами». – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2012.

Дисертаційна робота присвячена дослідженню психологічних особливостей копінг-поведінки вчителів у взаємодії з девіантними підлітками

та пошуку ефективних шляхів та методів корекції неадаптивних способів вирішення складних педагогічних проблем, що є стресогенними.

У роботі визначено теоретичні підходи у розумінні змісту і структури копіngu та його застосування у педагогічній діяльності, психологічних аспектів педагогічної взаємодії та особливостей девіантної поведінки підлітків. Розроблена теоретична модель копінг-поведінки вчителів, що включає зовнішні чинники та внутрішні ресурси, які обумовлюють її вибір.

Експериментально виявлено, що підвищення кількості девіантних підлітків у педагогічній взаємодії вчителя знижує його стресостійкість, створює умови для гальмування ефективних виборів копінг-стратегій і актуалізації менш адаптивних в усіх сферах психічної діяльності (когнітивній, емоційній, поведінковій).

Обґрунтовано, розроблено, апробовано програму розвивально-корекційної роботи з оптимізації ефективних копінг-стратегій вчителів у педагогічній взаємодії з підлітками-девіантами, що зумовлює розширення репертуару ефективних копінг-стратегій поведінки вчителя та поступове зниження девіантних проявів підлітків.

Ключові слова: копінг, копінг-поведінка, копінг-стратегії, девіації, девіантна поведінка підлітків, емпатія, самоактуалізація, стиль педагогічної взаємодії, педагогічна спрямованість, активні соціально-психологічні методи навчання.

Сидоренко А.В. «Психологические особенности копинг-поведения учителей в педагогическом взаимодействии с подростками-девиантами». – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2012.

Диссертация посвящена проблеме выявления психологических особенностей овладения учителями эффективными способами совладающего поведения при взаимодействии с девиантными подростками, то есть – копинг-стратегий. В работе представлен теоретический анализ проблемы копинга, определены содержание и структура копинг-поведения при воздействии личности с микро- и макрострессорами, раскрыта роль эффективного копинг-поведения учителей при взаимодействии с девиантными подростками, исследованы основные подходы к определению личностных детерминант в формировании копинг-поведения учителей, в частности в сложных педагогических ситуациях. Представлены также основные положения психологии девиантного подростка.

Под копингом в психологии понимается сложный процесс адаптации человека к условиям окружающей среды, где главной функцией копинга является сознательный выбор адекватных, целеустремленных действий человека по преодолению стрессогенных воздействий ситуации в

направлении восстановления и сохранения его комфортного психологического состояния в соответствии с его личными потребностями и намерениями. Эффективность копинг-поведения зависит от внешней и внутренней оценки значимости проблемной ситуации, имеющегося репертуара продуктивных способов решения проблем, развития индивидуальных психологических характеристик личности (копинг-ресурсов) и т.п.

Полученные эмпирические результаты показали, что в выборах копинг-стратегий учителей преобладает средний уровень их эффективности во всех сферах их проявления (когнитивной, эмоциональной, поведенческой). Среди эффективных копинг-стратегий учителя преимущественно выбирают те, которые имеют отношение к когнитивной сфере: «проблемный анализ», «сохранение самоконтроля», тогда как эмоциональные и поведенческие стратегии значительно им уступают («протест», «оптимизм», «сотрудничество», «обращение»).

Доказано, что на эффективность копинг-поведения учителей влияют: педагогический стаж (наиболее благоприятный прогноз приходится на диапазон от 5 до 20 лет; до и после наблюдается снижение эффективности копинг-поведения); развитие у педагогов ряда профессионально важных качеств, к которым относятся высокий уровень рефлексии, эмпатии, личностной самоактуализации, профессиональная направленность на взаимодействие и результат деятельности; гибкость и адекватность применения стиля педагогического взаимодействия с учащимися; умение использовать сотрудничество как способ разрешения педагогических конфликтов.

Сделан вывод, что повышение стрессоустойчивости педагогов и выработка эффективных копинг-стратегий требует учета выявленных взаимосвязей в целенаправленной коррекционной работе с использованием активных методов социально-психологического обучения.

Апробация разработанной развивающе-коррекционной программы, показала ее эффективность. Построение программы с учетом как прямого влияния на формирование соответствующих стратегий поведения во взаимодействии с девиантными подростками, так и опосредованного, через развитие и совершенствование профессионально важных качеств личности учителя, детерминирующее применение адаптивных копинг-стратегий оправдано полученной позитивной динамикой выделенных переменных формирующего эксперимента.

Доказано, что эффективное использование копинг-стратегий во взаимодействии с девиантными полпостками положительно сказывается на взаимоотношениях с ними, что о очередь, ведет к снижению девиантных проявлений учащихся.

Ключевые слова: копинг, копинг-поведение, копинг-стратегии, девиации, девиантное поведение подростков, эмпатия, стиль педагогического

взаимодействия, педагогическая направленность, активные социально-психологические методы обучения.

Sydorenko A. «Psychological characteristics of coping-behavior of teachers in educational interaction with adolescent deviants». – Manuscript.

Dissertation for the degree of candidate of psychological sciences, specialty 19.00.07 - Educational and Developmental Psychology. – National Pedagogical N.P. Dragomanov University, Kyiv, 2012.

Thesis deals with the psychological characteristics of coping behaviors of teachers in cooperation with deviative teenagers and finding effective ways and methods of correction non-adoptive solutions to complex educational problems which are stressful.

The paper defines the theoretical approaches to understanding the content and structure of coping and its application in educational activities, and psychological aspects of teaching and interaction features of deviant behavior among adolescents. The theoretical model of coping behaviors of teachers is developed, including external factors and internal resources that determine its choice.

It is found experimentally that the increasing number of deviant adolescents in educational interaction between teachers reduces stress, creates conditions for effective breaking coping strategies choices and updating less adoptive choices in all areas of mental activity (cognitive, emotional, behavioral).

The program of developing corrective work, which optimizes effective coping strategies for teachers in educational interaction with adolescent deviant, is tried and tested resulting in expansion of the repertoire of effective coping strategies of teacher behavior and a gradual decrease manifestations of deviant adolescents.

Keywords: coping, coping behavior, coping strategies, deviations, deviant behavior of adolescents, empathy, self-actualization, style teacher interaction, pedagogical orientation, active social-psychological training methods.

НБ НПУ

100161641